

Jegyzetek a budapesti népnyelvről.

1. Kétségtelen, hogy a szélesebb értelemben vett népnyelv fogalmából a nagyvárosi — így nálunk elsősorban a budapesti — népnyelvet sem lehet kirekeszteni. A népnyelv elnevezés tágabb értelmezésében semmiesetre sem korlátozható a kétkézi földművelés csoportnyelvére, hanem általában a társadalom legszélesebb rétegei nyelvének gyűjtőnévéül tekinthető. A nyelvész szempontjából, bármennyire lenyűgözően érdekes is a falu nyelve és minden evvel összefüggő kérdés, nem kevésbé érdemelnek figyelmet a nagyváros alsóbb, kevésbé iskolázott néposztályainak nyelvi problémái. Ha az elsöben, megfigyelve a hagyomány és a köznyelvi hatás ádáz küzdelmét, magán a küzdelmen kívül talán pillanatnyilag inkább a megörzött régi elemek érdeklik a kutatót, mert elsősorban az erősen pusztuló nyelvkincseknek legalább a tudomány számára való megmentéséről van szó, a városban, hol különben hagyomány és újítás épügy harcban áll egymással, mint a falun, csak a küzdelem feltételei mások, ma talán inkább a felbukkanó új tényekre esik a fösúly, hiszen a város, helyzeténél fogva, az egész ország nyelvének fejlődésére döntö hatást gyakorol. Mind a kettöben természetesen egyaránt érdemel megfigyelést az a szakadatlan átalakulási folyamat, melynek mindannyian szemlélöi, söt bizonyos fokig benne élő részesei vagyunk.

Ez a hihetetlenül bonyolult, kusza szálakból összetevödö, pillanatra sem megnyugvó kavargás, nyüzsgés, átalakulás, melyben minden állandótlanak, bizonytalannak látszik, bár szemünk előtt perog le, nehezebben megfogható, bajosabban tanulmányozható, mint akármely elmúlt kor emlékekben, adatokban lehiggadt nyelvének vizsgálata, ahol a rendelkezésre álló anyag véges, tehát könnyebben rendezhető és rendszerezhető, világosabb és áttekinthetöbb megállapításokra ad lehetöséget. E nehézségek azonban egyrészt nem riaszthatnak vissza a falu nyelvének tanulmányozásától, bár — minden szakavatott gyűjtönk tapasztalatai szerint — ott is igen nagyok, de nem lehetnek másrészt okai annak sem, hogy a városok népnyelvét kihagyjuk munkatervünköböl. Legföjebb itt még nagyobbak a nehézségek. A nyelvész ugyanis rendesen maga is városban él,

ha faluról származott is, tehát teljes közelségben van a városi népnyelvhez, azzal szinte naponta érintkezik, ennél fogva nincs meg az a szükséges távlat, amellyel a falusi népnyelvet nézheti, még hosszabb tanulmányútjai alkalmával is.

De nemcsak a lejártszódo küzdelem, átalakulás folyamataiban lelhető párhuzam kapcsolja össze a városi és a falusi népnyelvet. Elvégre mind a kettő ugyanannak a nyelvnek alacsony társadalmi szintű változata, és már ez is összefűzi őket, hiszen rokon lelkiség hatóerejétől függnek változásaik. Ha szükségképpen van is eltérés a lényegesen elűtő életformáktól meghatározott lelkületben, még több a közös származásból következő rokonvonás. De azonfelül a két nyelvforma állandóan hat is egymásra, részben közvetve (pl. a városi népnyelv a köznyelvre és ez a falusi népnyelvre, vagy a falusi népnyelv az irodalmi nyelvre és ez a városi köznyelven át a városi népnyelvre), de gyakran közvetlenül is: a falusi lakosság városbaözlése behozza a legkülönbébb vidékek népnyelvét a bérkaszárnnyákba meg a külvárosi munkásházákba; viszont a városivá vedlett falusiak falusi kapcsolatai csak egy-két nemzedék után szűnnek meg, addig a városi népnyelv hatása rajtuk keresztül is sugárzik a falu felé.¹

Budapest nyelvének tanulmányozása ellen — igaz, főleg laikus körökben — azt a megállapítást szokták szögezni, hogy e nyelv teljesen megromlott, idegenszerűségekkel telt korszerű magyar nyelv, mellyel foglalkozni nem érdemes, főleg mikor itt van szűz érintetlenségében a magyar falu nyelve. (Hogy ez az „érintetlenség“ csak képzeletben él, arról tanúskodhatik minden népnyelvkutató, s hogy ez nem is lehet másképp, azt tudja minden nyelvész.) Ámde, még ha igaz volna is mind e vád, s a város nyelve valóban teljesen elfajzott volna, a nyelvész még akkor is érdekes feladatot látna az így feltáruló nyelvi tények tanulmányozásában. A valóság azonban távolról sem ilyen fekete. Budapest népességének egy része ugyan idegen eredetű, nyelvében pedig — igaz — gyorsabban kapnak lábra az idegenszerűségek, és ilyenek szakadatlan áramlanak is bele, evvel párhuzamosan mutatkozik azonban egy tisztulási, hogy úgy mondjam, magyarosabbá-válási folyamat, és ez az erősebb. Ez nyilván összefügg a vidéki magyarság állandó és gyorsütemű városba-költözésével, mely ezt a valamikor idegenajkú kisvárost magyarnyelvű világvárossá tette.

2. A városi és vidéki népnyelv ilyen többrétegű összefüggésének szemléltetésére vegyünk egy, meglehetősen szélsőséges példát. Köztudomású dolog, hogy minden nagyváros népnyelve szókincsének a köznyelvtől elűtő részét jelentékeny mértékben

¹ A városi alsóbb köznyelvnek a faluban való terjedésére érdekes adatokat szolgáltatnak a néplapok levelezési rovatai. Igen tanulságos pl. a módosabb kiscgazdátársadalomban elterjedt Kis Újság hosszútávú óta folyó ú. n. tízparancsolat-vitája.

különféle csoportnyelvekből meríti. Vegyük ezek közül a legfontosabb, mert legdúsabban bugyogó forrást, a jassznyelvet.¹ Ez a budapesti népnyelvet — mint másutt is minden nagyváros nyelvét a megfelelő argot —, sőt a városi köznyelv szókincsét is igen sok elemmel gazdagította. Az argot-knak jellegzetes tulajdonsága az idegen elemek kedvelése (D a u z a t, Les argots 16, 60), s nálunk, mint látni fogjuk, még történeti okok is szaporították a jassznyelv idegen szavait. Ezért a pesti népnyelv argotikus eredetű szavai közt is sok az idegen, cigány, jiddisch, német stb. Nem meglepő tehát, ha a közvélemény ezekben látta és részben látja ma is a pesti nyelv idegen, magyartalan, korcs voltának egyik fontos tényezőjét. Ezért a „pesties“, „pesti szó“, „pesti nyelv“ stb. erősen pejoratív hangulatú kifejezések, melyekkel a főváros nyelvét jórészt ezen argotikus elemei miatt bélyegzi meg a vidéki közvélemény.²

Ha azonban a magyar jassznyelv történetén végigtekintünk, azt látjuk, hogy ennek igen sok kapcsolata van a magyar népnyelvvel, sőt eredetét sem Pesten, hanem vidéken, alkalmasint az Alföldön kell keresnünk. Ha nem vesszük figyelembe Oláh Miklós Hungáriájának (1536.) érdekes megjegyzését a simándi koldúsok titkos nyelvéről (Tolnai: MNy. XVIII, 38), mert hiszen erről a tudós érsek megjegyzésén kívül semmit sem tudunk, legrégebb tudósításaink és egyszerűsmind adataink a XVIII. század végéről és a múlt század elejéről valók: a Hajdúságból 1782-ből (Simai Ödön: Nyr. XXXII, 399; Györffy István: Nyr. XXXIX, 328; Balassa József: Nyr. LIII, 5 és Szirmay István, A magyar tolvajnyelv szótára 8; vö. Nyr. XLIV, 140; Csefkó Gyula: MNy. XXI, 71; Bárczi, A „pesti nyelv“ 8) és a XIX. század első negyedéből (Heinlein István: MNy. IV, 268; vö. Bárczi i. m. 10) egy-egy szó-

¹ A jassznyelv elnevezést a társadalmon kívül álló elemek, tolvajok, betörők, hamiskártyások, kéjnök és általában az erkölcsi rendbe beilleszkedni nem akaró vagy nem tudó egyének titkosságra törekvő csoportnyelvére használom gyűjtőnévként. Persze e csoportok maguk is belevegyülnek a legszegényebb néposztályba, elvághatatlan átmenetekben, és amint nem mindenegyes egyén esetében lehet élesen megvonni a határvonalat a feddhetetlen ember, az alkalmi elbotló és a hivatásos bűnöző között, akképpen a nyelvi határok is sokszor elmosódnak és egyes nyelvi elemekről, szavakról sokszor nem lehet megállapítani, vajjon valóban a jassznyelvből, vagy a jassztársadalomhoz műveltség és életszínvonal tekintetében közel lévő, de tisztességes embercsoportok nyelvéből való-e. Természetesen a tolvaj stb. „mesterségbeli“ műszavak a jassznyelv legkétségtelenebb tulajdonai.

² Ezen az alapon adtam ezt a címet: A „pesti nyelv“, egy régebbi tanulmányomnak, mely a budapesti nyelv csoportnyelvi elemeivel foglalkozik (MNyTK. XXIX. sz. 1932.), hangsúlyozva persze, hogy miként kell ezt az elnevezést érteni. Ez a cím azonban nem volt szerencsés, mert néhányan, akik tanulmányomat tőlük nem olvasták el, csak legföljebb átlapozták, e cím alapján (az idézőjelet észre sem véve) azzal vádoltak meg, hogy Budapest nyelvét azonosítom a jassznyelvvél (V. ö. pl. Balassa: Nyr. LXII, 96).

jegyzék. E két forrás igen sok rokonvonást tüntet föl: a szavak nagy része egyezik, bár vannak eltérések is, sorrendjük azonban teljesen különböző, úgyhogy valószínűleg az egri a hajdúságitól teljesen függetlenül készült és valóban „a latronibus interceptis“ íratott össze Egerben. Az egyezések nagy száma viszont arra mutat, hogy Magyarország egy jelentős részében, alkalmasint legalább is az Alföldön és szélein már volt ekkor a hivatásos bűnözőknek egy szerény titkos szókincse.

E szójegyzékek szavai között (74 szóból áll a hajdúsági, 71-ből az egri) természetesen vannak idegen elemek is: cigány, héber-jiddisch, szláv, német, sőt diákos latin szavak, ami természetes, hiszen, mint említettük, minden tolvajnyelv fölötté kedveli a környezete számára megérthetetlen és így titkosnak ható idegen szókat. Túlnyomó részük azonban kétségtelesen magyar, népi, legföljebb fél népi eredetű. A legegyszerűbb típusúak főnevesült jelző formájába öntött körülírások, melyek jellegzetes, szembeötlő tulajdonságot mutatnak be: így *Fel-rántó H.*,¹ *Föl rántó E.*¹ 'csizma' | *Fel-téví H.*, *Fel téví E.* 'kalap' | *Lábra-való H.*, *Lábra való E.* 'nadrág' | *Vágván H.*, *E.* 'bicska' | *Szürhordó H.*, *Sushordó E.* (nyilván íráshiba) 'kondás' | *Perge H.*, *E.* 'kocsi, szekér' | *Szörös H.*, *E.* 'bunda' | *Kaparó H.* 'tyúk' | *Füstölő H.*, *E.* 'pipa' | *Csengettyű H.*, *Csengetű E.* 'óra, zsebóra' | *Lobogó H.*, *E.* 'keszkenő' | *Füles H.*, *E.* 'ló' | *Szúszogó H.*, *Szuszogó E.* 'disznó' | *Csatsogó H.*, *Csahogó E.* 'kutya', | *Mindennapi H.*, *E.* 'kenyér' stb.;² néha a tolvajnyelvi szó tréfás szó- vagy jelentésátvitel (amint az előbbieken is gyakran van valami tréfás-gúnyos árnyalat), olykor szellemes és szemléletes: *bak E.* 'asszony cinkosa' | *kút H.*, *E.* 'zseb' | *Olvasó H.*, *E.* 'bilincs' | *Kigyó H.*, *E.* 'tűszó (E. szerint: „Gyűsző. Pinz az oldalán“, H.-nak Györffy-től közölt, egyébként igen hibás szövegében szintén „gyűsző“) | *Parás E.*, *Paráz H.* 'pénz a zsebben erszeny nélkül' | *Sógor H.*, *E.* 'német' | *Gyertya ég H.* 'vigyáznak', *Gyertyáz E.* 'vigyáz', | *Kapkodás H.*, *E.* 'szürdalmány, kankó' | *Kutya H.*, *E.* 'hajdú' | *Fejes H.*, *E.* 'úr, tiszt úr' | *Fasék H.* 'fély' (l), *Fázól* 'félsz' E. stb.

E magyar szavak nemcsak népies észjárásra mutatnak, hanem egyikük-másikuk kétségtelesen valamely nyelvjárásból van kölcsönözve. Pl. a *Jordán H.*, *Jordány E.* 'zsidó' a Dunántúl két vidékéről és Heves megyéből van följegyezve, mint népi szó (Nyr. II, 564; MTsz.) | *Delivator H.*, *Dictator* (l) E. 'bicskás tolvaj' nyilván a Tisza-Dunaközből meg a Temesközből följegyzett *déli-bátor* 'tolvaj', *déli-bátoros*, *delivátoros* 'cigány, őgyelgő, kóborló' szavakkal (MTsz.) azonos³ | *Topánka*

¹ H. = hajdúsági (1782.), E. = egri (XIX. század eleje).

² Ilyenek, mint tréfás kifejezések, a népnyelvben is gyakoriak (vö. *L a t z k ó G é z a*, *Játszi szóképzés. NyF. XLIX, 12 és passim).*

³ A MTsz. szövejtése: *déli-bátor* 'vásári tolvaj, aki délben bátran lop, mialatt a vásárosok ebédelnek' nyilván csak népetimológia.

'ital, bor, pálinka' H., E., *Topánkosodni* H. 'részegekedni', föllelhető a *betopánkáz* 'berüg' hely nélkül (MTsz.), *betopánkázik* 'becsíp' Debrecen, Balmazújváros, Nagyvárad (MNY. IV, 43) igében | a *zshivány* szóra is itt találjuk az első adatot: 'Sivány H. 'tolvaj' és csak tíz év múlva jelenik meg aztán újra B. Szabó Dávid Kisded szótárának második kiadásában. Bár B. Szabó Dávid a *zshivány* szót a *sivány* alak értelmezésére használja, ekkor nyilván még csak szűkebb körben lehetett elterjedve, s így nem csoda, ha még jóval később egyesek titkos, tolvajnyelvi szónak érezték.¹ Persze az irodalmi nyelvben nem a tolvajnyelvből terjedt el, hanem a nyelvővítő mozgalom során annyi más társával tájnyelvből, alkalmasint az Alföldről kiindulva jutott el a magasabb nyelvszintre. Meglehetősen általánossá vált azóta a *lábravaló* szó is, mely mind a két szójegyzékünkben előfordul tolvajnyelvi szónak föltüntetve, s melyről már a XVII. század derekáról is van több irodalmi adatunk (Zolnai Gyula: MNY. XXVII, 323), tehát nyilván a tolvajnyelv is meg a köznyelv is közös forrásból, a népnyelvből merítette. Szintén népi jelentésfejlődésre mutat a XVI. századtól kimutatható (SzikszF., C., NySz.) és úgy látszik, eredetileg 'vénasszony' jelentésű *kofa* szó, mely új jelentésében itt (E.) bukkan fel először (még PPB. 1801.: 'vetula, anus²): 'kenyérsütő', ez nyilván összefügg a szó mai köznyelvi jelentésével (így már Tzs. 1835. s. v. *Höke, Höker*) oly módon, hogy mind a kettő közös népi forrásra megy vissza.³ Nem népi eredetű olyan szó, mely már ezekben a forrásokban is előfordul, a köznyelvben csak egy terjedt el úgy ahogy, a múlt század második felében, a *balek* (*Balék* H. 'az ura vagy férje').⁴

Maga az a körülmény, hogy e kis szókinccs túlnyomó részében magyar, már maga is arra mutat, hogy a jassznyelv első gyökereiben semmiesetre sem pesti eredetű, hiszen Pest ekkor, a XVIII. században, túlnyomóan német volt. De bizonyítják ezt

¹ Megjegyzendő azonban, hogy az 1782-i forrásban a *zshivány* nemcsak, mint tolvajnyelvi szó van említve, hanem az értelmezések között is előfordul négszer, ami arra mutatna, hogy a Hajdúságban ta'án csak 'tolvaj' jelentése volt szokatlan, de maga a szó nem volt ismeretlen. A jóval későbbi egri forrásban azonban az értelmezések megfelelő helyein mindenütt 'tolvaj' van, s a *zshivány* csak mint tolvajnyelvi szó fordul elő.

² Vö. azonban Debr. Gramm. 339: *kofa: copa*.

³ Tolvajnyelvi szókinccsünk magyarázatában általában mindig figyelembe kell vennünk a népnyelvet. Nyilván hibásan magyaráztam a *Kanafória* H., *Kanafória* E. 'akasztófa' szót (A „pesti nyelv“ 10), mikor a görög-latin *canephora* 'kosárhordó leány szobra' kifejezéssel vettem egybe. Nyilván a népnyelvi *kanafória* szóban kell közvetlen magyarázatát keresnünk. E szónak általánosabb 'gyanta' jelentése (Nyr. LXII, 130) ugyan komoly nehézségeket okoz, azonban jelent a népnyelvben 'orvosságot' is (SzhSz. I, 10, 447). Az 'orvosság' > 'akasztófa' jelentésugrás már kitűnően illik a tolvajnyelv jellegzetes akasztófahumorához.

⁴ Más, alkalmasint téves jelentésben E.: *Balik* 'cinkos'.

maguk a szavak is. Ezek, ha nem is tisztán falusi, népi eredetűek — ennek föltevése is képtelenség volna —, ahhoz alig férhet szó, hogy keletkezésükben a népi, magyar nyelvteremtő készségnek igen nagy szerepe van. Ezen viszont nincs mit csodálkozni, hiszen abban a korban a bűnözők társadalma, mely vásárokon, útszéli csárdákban, pusztákon fejtette ki tevékenységét, tetemes részben a paraszti sorból kiszakadt szerencsétlenekből állt. Ezek a színmagyar emberek csak magyar gyökerű titkos nyelvet alakíthattak ki. Az előforduló, viszonylag gyér idegen, cigány, német, jiddisch nyelvi elemek a bűnöző társadalom másik rétegének rovására írhatók, mely cigányokból, házaló, üveges, muzsikus zsidókból, elzüllött diákokból és iparosokból, szökött kellnerekből, gyanús kupecekből, utazgató hamiskártyásokból stb. rekrutálódott. Az egész, különben szerény számú szókészlet is nyilvánvalóan vásári lopásokra, útonállásra stb. vonatkozik.

Ez az erősen magyaros jellegű *nyalavi nyelv*, ahogy akkor nevezték (H.) nem pusztult el a csárdázó zsványvilággal, hanem kétségtelenül a mai pesti jassz nyelvnek az őse, s ebben tovább él. Az első emlékek szókészletének jelentékeny része ugyanis kimutatható a mai jassz nyelvben — a H. 74 szava közül 25 ma is használatos —, ami döntően bizonyítja a folytonosságot. Ez a számarány még hozzá igen nagy, ha figyelembe vesszük, hogy a tolvajnyelv szókincse — egyrészt a szabadon csapongó szóalakító es módosító erők játsszi szeszélyéből, másrészt a titkosságra törekvés folytán — igen gyorsan változik.

Adatainkban azonban hézag van. A következő forrásunk egy együgyű könyvecske: „A rablóknak, tolvajoknak és kozákoknak együttvaló hamis és zavaros beszédek, hasonlóan hamis és titkos cselekedeteik felfedezéséül összeíratott és kiadattatott a köznépeknek óvakodási hasznára és a rossz emberektől való őrizkedéseikre Toronyai Károly által Békés-Csabán. Pest 1862.” (A következőkben ezt a forrást csak T.-vel jelöljük.) Az E. és a T. között azonban semmi adatunk nincs a tolvajnyelvről, kivéve *Be ő t h y L á s z l ó n a k* egy novellájában (Hölgyfutár, 1854. jún. 8—13, 116 kk.) előforduló két tolvajnyelvi szót: *nem czöldova s elprédlizett* 'nem fizetett s megugrott'.¹ E két szó megvan a régi emlékekben is, T.-ban is, sajnos véletlenül egyikük sem magyar eredetű. T. 177 szavas szójegyzéke azonban kétségkívül bizonyítja a fejlődés folytonosságát, hiszen a régi szójegyzékek szavainak zömét is magában foglalja, de mutatja egyben a megváltozott időket is. A régen túlnyomóan magyaros szókincsbe már jelentős számú idegen elem tolakodott, a tiszta magyar kifejezések a jegyzéknek alig egy harmadát teszik a cigány, jiddisch, német és szláv szavakkal szemben. A városi elemek, úgy látszik, ekkor már

¹ Ezt az adatot Szinnyei Ferenc szívességének köszönöm.

nagyobb súlyra vergődnek, s a városok között persze fontos szerep juthat Pestnek, mely még távol van ugyan attól, hogy a Nagy Ignác Magyar Titkok c. művében megálmodott világváros legyen, de mégis az ország központja, legszámottevőbb helye és a nemzetközi tolvajvilág is szívesen felkeresi. A városok azonban túlnyomórészt (és főleg Pest) még inkább németek, s az elnyomatás kora magyarosodásukat mindenütt késlelteti, sok helyütt meg is akasztja. A Pesten használatos és a bécsivel szoros kapcsolatokat fenntartó német tolvajnyelv árad szét a vidék bűnöző köreibé is. A magyar tolvajnyelvi szókinccs azonban nem tűnik el, hanem vegyül a rotwelsch-sel. Ez annál könnyebben történhetik meg, minthogy mind a kettő voltaképpen csak szókészlet, s mind a kettő, mint már említettük, természeténél fogva szívesen vesz fel idegen elemeket szinte korlátlan mértékben.

Toronyainál azonban még igen számottevő a magyar elem, s az idegen szavak is igen gyakran magyaros formában, pl. magyar képzőkkel ellátva szerepelnek, így *Fillerezni* 'felülről húzni, vagy felülről levenni' | *Talmazni* 'összeszedeztetni vagy összerakni' | *Firolni* 'hívni vagy elcsalni' | *Lilozni* 'kártyázni vagy nyerekedni' | *Basálni* 'hegedülni vagy muzsikálni' | *Sápolni* 'részt kapni vagy osztozni' | *Tantusz* (= *tantuszos*) 'hamis pénzváltó vagy -kicserélő' | *Sipis* 'három kártyával játszó vagy kártyacsaló' | *Glokkos* 'gyűszűs vagy gyűszűvel csaló' | *Topánka potoválo* 'italadó vagy pincér' stb. stb. Nagyszámú cigány elemei is arról tanúskodnak, hogy a XVIII. század óta ez a tolvajnyelvi szókinccs itthoni elemekből is állandóan gyarapodott. De ezt bizonyítják elsősorban a megszaporozott tiszta magyar elemek is. Ezek az új, magyar eredetű szavak ugyanolyan jellegűek, mint aminőket régi forrásainkban találtunk. Pl. *Pityegő* 'óra' | *Kötőfék* 'óralánc' | *Karika* 'gyűrű vagy karperec' | *Sarkantyú* 'tömlöcvas' | *Szellőző* 'akasztófa' | *Evedző* 'kéz' | *Bajúszas* 'macska' | *Fogas* 'perzekútor vagy hajdú' | *Dohány* 'bankópénz' | *Lassú* 'ökör' stb. stb. Bizony néha nehéz megérteni, hogyan szolgálhattak titkos szókul olyan átlátszó elnevezések, mint *szagoló* 'orr', *mekegő* 'birka', *rőfögő* 'sertés' stb., de érdekes, hogy az ilyen szavak egyike-másika (pl. *mekegő*, *rőfögő*) az 1920-as évek szógyűjteményeiben is szerepel. A mai jassznyelvvél való összefüggést bizonyítja itt is az a tény, hogy T. újabb magyar szavainak jó része ma szintén megvan.

A tolvajnyelv azonban, úgy látszik, lassan mind inkább Pestre szorul,¹ e város alvilága pedig még évtizedekig német

¹ A Magyar Nemzet c. napilapban ez év február-márciusában Éri-Halász Imre cikksorozatát szentelt „Ki ne mondja!” címen a pesti köznyelvben használatos közhelyeknek. Ez érdekes megjegyzésekhez sok hozzászólás is érkezett (ezek különben arról tanúskodnak, hogy az olvasóközönség jelentékeny része félreértette a cikksorozatot), s e levelek közül egyik (febr. 26, 9 l.) hírt ad egy különleges kassai

marad. A nyolcvanas évek vége felé a pesti tolvajnyelv magyar elemei már igen alacsony viszonylagos számot mutatnak (vö. Berkes Kálmán, A tolvajélet ismertetése. 1888.). Ez azonban a mélypont. Innen kezdve ismét magyarosodik a tolvajnyelv, eleinte lassan követve magának a fővárosnak magyarosodását, majd különösen gyors ütemben az első világháború óta. Ez alkalmasint a világháború alatt és után lepergett nagyarányú népmozgalmakkal függ össze, melyek erőszakosan megkavarták Budapest alsóbb társadalmát és különösen a falusiak erősebb beözönlésével jártak. Ezzel párhuzamos a tolvajnyelv rohamos magyarosodása éppen abban az időben, mikor Budapest népnyelve mind nagyobb mértékben vesz át szavakat a jassznyelvből. Nemcsak az idegen elemek kapnak magyarosabb formát (pl. *szchojré* > *szajré*, *chale* > *káli*; *melóche* > *meló*; *chaver* > *haver* stb.), hanem a gyorsan változó szókincsben egy-egy idegen szó eltűnése rendszeren egy magyar szó meggyökeresedésével jár. A *kiberer* 'detektív' *varga* lett, a *káposztáskocsi* 'tolonckocsi' (német tükörszó, vö. *krauten* 'jönni, menni; szaladni') *kordé*, majd *meseautó*, a *mazamat* 'páncél-szekrény' *medve* vagy *mackó*. De ha meg is marad az idegen kifejezések nagy része, mellettük mind nagyobb számmal jelentkeznek magyarok, mint rokonértelmű szavak: így *angéholni*, *kitiplizni* 'lopásra indulni' mellett *botra menni*, *vajra menni*, *zébacher* 'zsebtolvaj' mellett *evezős*, *táncos*, *rajzoló* (ez utóbbi idegen szónak tréfás, népetimológia-szerű átalakítása), a *disputirer* 'ablakon át horoggal lopó tolvaj' mellett *horgász*, *gripis* 'mérges' mellett *zabos*, *krebsz* 'tót' mellett *tutajos*; *veizlit kapott* 'kitiltották' mellett *meszelve van*, *meszet kapott* 'ua.' stb. Se szeri, se száma az új, magyar tolvajnyelvi kifejezéseknek, mint *déli nyitó* 'kirakattolvaj', *lógépész* 'csaló lókupec', *medvenyúzó* 'hidegvágó, acélszerszám pénzszekrény föltöréséhez', *kutyaugrató* 'lakatfeszítő vas' (vö. *kutya* 'lakat'), *mezlökni* 'megfúrni', *nyaraló* 'internáló tábor' stb. stb.¹

A vidéki meg a városi népnyelv szoros kapcsolatainak egyik érdekes bizonyítéka, hogy a jassznyelvben és a városi népnyelvben előforduló cigányeredetű szavak egyike-másika kimutatható egyes nyelvjárásokban is. Így pl. *dilinós* sgy.,

argot-félérről, melynek állítólag multja is van. E tudósítás azért is figyelmet érdemel, mert ilyen típusú csoportnyelvről Magyarországon még nem tudunk, persze kérdéses, hogy nem kérész-életű nyegle divat-e az egész, s marad-e nyoma egy futó évad után.

¹ Ezek az adatok túlnyomórészt Szirmai István, A magyar tolvajnyelv ezótára c. művéből (e forrást a továbbiakban Sz. jellel jelölöm), kisebb részben Kemény Gábor, A tolvajnyelv (Magyar Rendőr IV, 1) c. cikkéből valók. Az sgy. jelzések saját gyűjtésemből valók. A jassznyelvi források könyvészetét l. Bárczi, A „pesti nyelv” 8—15, ehhez kiegészítésül pedig Nagy Pál: Tolvajnyelv 1882.; Tolvajszótár: Budapesti Hírlap 1908. április 14., Zolnay Vilmos, A hamiskártyások nyelve: Nyr. LXII, 17, 50, 82.

dilis Sz. 'bolond' ~ *dilinós* 'ua' Somogy m. (Nyr. XXXII, 54), 'kótyagos' Kemenesalja (MNy. VIII, 379; XI, 186), Bereg m. (MNy. III, 430) < cig. *dilino* 'ua.' | *biboldó* 'zsidó' Sz. ~ *biboldó* 'ua.' Barkóság (Nyr. XXXII, 520) < cig. *biboldo* 'kereszteletlen, zsidó' | *mátos* 'mámoros, részeg' Sz. ~ *mátos* 'ua.' Kemenesalja (MNy. VIII, 380), *mátós* 'másnapos' Moson megye (MNy. XI, 187), Zala megye (Nyr. XXVIII, 523) < cig. *mato* 'részeg' | *dumál* 'beszél, jártatja a száját, locsog, fecseg' Sz. ~ *dumál* 'ua.', *ně duma, ně duma!* 'ne fecsegj!' Nagyszalonta (NyF. LXIX, 18) < cig. *duma* 'hang' | *ruha, ruhi* 'verés', *ruházni, ruhizni* 'verni, verekedni' Sz. ~ *kiruház* 'megver' Somogy megye, Nemesdéd (Nyr. XXXI, 286) < cig. *ruhi* 'csapás, ütés' | *csávó* 'fiú' Sz. ~ *csávó* 'gyerek, különösen az olyan, akinek a lettét nem nagy örömmel látják a szülők' (MNy. IX, 426), 'pasas, atyafi' (?) Makó (Nyr. LXIV, 287) < cig. *cshavo* 'fiú' | *gádszó* 'paraszt' (Vető—Jenő, A magyar tolvajnyelv és szótára 71) ~ *gácsó* 'tolvaj [cigánynak mondják, mikor lopott]' Veszprém megye (MTsz.) | *csórni, csórolni* 'lopni' ~ *csór* Hont megye, *elcsór* Keszthely (MTsz. I, 278), *csuór, csuórtsz, csuóringá* stb. Sopron megye (MNy. IX, 426), *elcsurgyál* Dés (Nyr. XLI, 194), *csóreszol* Makó (Nyr. XLII, 188; XLIV, 287), *csórezol* Nagykanizsa (NyF. XLVIII, 61), *elcsórel* Makó (Nyr. XLIV, 287), *csórel, csorgyel* Szalonta (MNy. XIII, 126) *csórel* Beregszász (Törös Béla, A beregszászi nyelvjárás 57), *csóriscol* Bácsadorján (MNy. IX, 381), *surgyál* (MNy. XVI, 160) 'ua.' < cig. *csorel* 'lop'¹ | *kármarci* T. (és Vető—Jenő i. m. 79) 'penis' ~ *kár* 'ua.' Margitta, Bihar megye (MNy. XVI, 160) < cig. *kar, karo* 'ua.' | *raj* 'ember, úr' T., 'tolvaj' (Vető—Jenő i. m. 92) ~ *raj* 'gyermek' Csanád megye (Nyr. XXXI, 532), Baranya megye, Dunántúl, Palócság (MTsz.) < cig. *raj* (a pesti népnyelv és jassznyelv cigány elemeire vö. Vető—Jenő i. m. passim; Bárczi i. m. 19—20; a nyelvjárásokéra Nyusztay Antal: MNy. XVI, 160—61). De nem cigány eredetű idegen elem is fellelhető mind a városi, mind a vidéki népnyelvben, pl. *finesz* 'furfang' Sz. ~ *finész* 'ua.' Mezőtúr, 'ravasz' Nagykúnság (MTsz.) < német-francia *finesse* 'ua.' | *fidis* 'kacér, csapodár' Sz. ~ *fidélis* 'fogamutogató, színeskedő' Háromszék megye (MTsz.) < h. latin *fidelis* 'kedélyes, jókedvű'. Persze, ezekben az utóbbi esetekben bajos közvetlen kapcsó-

¹ Véleményem szerint itt voltaképpen két szó egybeesett. A *csór, csuór* a *csavar* alakváltozata, mint a MTsz. is tanítja; a jelentésfejlődést könnyen meg lehet érteni, ha a közismert csavaros kézmozdulatra gondolunk, amellyel tréfásan a lopást ábrázolni szokták. Ellenben a *csórel, csórel, csörgyel, csörgyál, surgyál* alakok aligha választhatók el a cigány *csorel* jelenidejű és *csorgyal, csordal* multidejű alakoktól, sőt alkalmasint a *csuórtsz, csóreszol* stb. típus is a cigányból magyarázható, bár ezek kissé szokatlanul csak a jelentő mód, jelenidejű egyessz. második személyre mehetnek vissza (vö. EtSz. I, 1151 s. v. 3. *csór*; MNy. XVI, 160).

latra gondolni, e szavak nyilván felsőbb társadalmi rétegből szivárogtak le mind a városi, mind a vidéki népnyelvbe.

A pesti meg a vidéki népnyelv közös elemeinek viszonyában természetesen többféle lehetőség képzelhető el. Kiindulópont lehet a vidéki népnyelv, de lehet az átadó a pesti is, és végül származhatnak a közös szavak ugyanabból a harmadik forrásból.¹ Mindenegybeszónak a történetét külön kell tehát megvizsgálni. Módszertani szempontból fontos, hogy az adatok időrendjéből levonható következtetésekkel óvatosan kell bánni. A népnyelv szókincsének teljes összegyűjtése ma is csak jámbor óhaj, még hiányosabbak voltak az erre vonatkozó ismeretek 50—100 évvel ezelőtt. A pesti jassznyelvet ezzel szemben legalább 1900-tól számos, bőséges forrásból meglehetősen jól ismerjük. Ha tehát egy szóra előbb van adatunk a pesti jassznyelvből, mint a vidéki népnyelvből, ebből semmi következtetést nem vonhatunk le. Ha viszont valamely szó előbb mutatkozik a nyelvjárásokban, főleg nagyobb területen, és csak jóval 1900. után Pesten, abból nagy valószínűséggel következtethetünk arra, hogy a vidék az átadó. Pl. a *csór* 'lop' szó már a MTsz.-ban megvan, a tolvajnyelvi szótárakban azonban csak 1911-ben bukkan föl (A tolvajnyelv szótára, kiadja a budapesti államrendőrség főkapitányságának bűnügyi osztálya). A *dumál* népnyelvi gyűjtésben is csak 1907-ben jelenik meg (NyF. LXIX, 18), viszont az imént említett forrás szerint 1911-ben már a tolvajnyelvben szerepel, úgyhogy a két adat szinte egyidejű, mégis eldönti a kérdést az a körülmény, hogy 1900-ban *Vető — Jenő* (i. m. 66) a *duma* 'zálogcédulával való család' szóval kapcsolatban megemlíti, hogy *Riónak* a *Betyárok* c. Szegeden megjelent könyvében előfordul ez a mondat: A szél is arról dumált: beszélt, suttogott... *Vető — Jenő* könyve rendkívül gondos munka, az említett adat a szerzők figyelmét föl is hívta a szóra; ha mégsem sorozzák be szótárukba, az csak azért lehet, mert a pesti jassznyelvben és a pesti népnyelvben akkor még hiába keresték. Nem ismeri különben az 1904-ben megjelent „Pesti tájszólás kis szótára“ sem. Nem jelent viszont semmit, ha *Toronyainál* olyan cigány szavakkal találkozunk (pl. *gátsó, kármarci, ruhizni, ráj, csavó* stb.), melyek a vidéki népnyelvben évtizedekkel később jutnak csak feljegyzéshez, *Toronyai* ugyanis nem jellegzetesen pesti, hanem inkább vidéki forrás. Fontos az a körülmény is, hogy a népnyelvi szó mekkora területen él. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy a pesti és a vidéki népnyelv nagyobbmértvű egymásra hatása az utóbbi évtizedekben indul meg (nem számítva a tolvajnyelv régi népi előzményeit), akkor természetes, hogy a Pestről közvetlen úton (tehát nem a köznyelv csatornáján át) esetleg falura kerülő szavak még nagyobb területen nem

¹ Ilyenféle lehet pl. a pesti *piál* 'iszik' (> cigány *piel*, vö. A „pesti nyelv“ 12) és a váci *piáré* 'részeg ember' (NyF. X, 67) összefüggése.

ömölhettek szét. A *dilinós* 'bolond' pl., mely nemcsak Bereg megyében, hanem a Dunántúl több helyén is fel van jegyezve, alkalmasint a népnyelvből került föl Pestre, amit megerősít az a körülmény is, hogy még az 1911-es forrás sem ismeri (hacsak a *dimisch*-nek írt alak nem tévedés); a *mátos* 'részeg' bár korábban bukkan föl Pesten (1900., V e t ő—J e n ő, i. m. 87) Zalától Mosonig ismeretes nyugati Dunántúlon, joggal tehető tehát föl, hogy ez is a népnyelvből került be a pesti szó-kincsbe (a népnyelvi adatok egyike valamivel régibb is a leg-régibb pesti adatnál). Általában, ha egy-két szó esetében lehetséges, hogy a pesti népnyelv a forrás, vagy hogy mind a pesti, mind a nyelvjárási szó külön átvétel egy harmadik forrásból (pl. a cigányból, a katonanyelvből stb.), leggyakrabban a vidéki népnyelv az átadó, innen került a szó vagy a pesti tolvajnyelven át vagy közvetlenül a pesti népnyelvbe.

Látjuk tehát, hogy a városi népnyelvnek még legdurvább, legidegenszerűbben ható szóforrása, a jassznyelvi szókészlet is legalább kezdeteiben magyar és vidéki eredetű. Ha később telítődött is a magyar nyelv szellemétől valóban távol álló elemekkel, az újabb évtizedekben ezek az idegenszerűségek egyrészt ismét nagy mértékben kiküszöbölődtek (különösen fogy a jiddisch-héber elemek száma), a megmaradók viszont legalább alakjukban hozzáilleszkednek a magyar nyelv szelleméhez. Ahogy képtelenség volna a magyar népből kitagadni a budapesti sok százezer főnyi magyar anyanyelvű és jórészben vér szerint is magyar munkásságot és kispolgárságot, akként nem hunyhadtunk szemet a nyelvi tények előtt és nem rekeszthetjük ki vizsgálódásainkból azt a szócsoportot sem, mely a városi nép nyelvében jelentős helyet foglal el, egykor a magyar tájából szakadt ki, és ha átmenetileg elkanyarodott is magyar népi eredetétől, ismét oda törekedik vissza.

3. A fent példaképpen felsorolt cigány eredetű szavak egyike-másika talán nem a tulajdonképpeni jassznyelvből, a tolvajnyelvből került a pesti népnyelvbe, hanem esetleg közvetlenül a vidéki népnyelvből. Rendkívül nehéz ugyanis ma már elválasztani, mi ebben az ú. n. argotikus eredetű szó-kincsben a valóban tolvajnyelvi, s mi keletkezett, vagy, ha kívülről jött, mi honosodott meg közvetlenül, a jassznyelv kikerülésével, magában a városi népnyelvben. Ez utóbbi ugyanis a városi bűnözők anyanyelve is lévén, természetesen egész szókészletével az ő köreikben is használatos. A tolvajnyelv csak szókészlet, az alapnyelv, amelybe ez a szókészlet beilleszkedik, mindig az a nyelv, amelyet a tolvajnép szélesebb környezete is beszél. Minthogy azonban az egyes ide vágó szavak keletkezését, fölbukkanását úgyszólván soha meg nem figyelték, és soha meg nem állapították róluk, milyen közvetlen forrásból terjedtek el, ma már — a tulajdonképpeni tolvajlási műszavakon meg az idegen tolvajnyelvekből kölcsönzött eleme-

ken kívül — a legtöbb esetben nem lehet eldönteni egy-egy pesti népnyelvi szó közvetlen eredetét.¹ Tolvajnyelvi szótáraink legtöbbször meg sem kísérlik a szókészlet ilyen szempontú szétválasztását, hanem ami a budapesti népnyelv szó és kifejezőkészletében eltér a köznyelvitől, azt a jassznyelv számlájára írják. Említett régi tanulmányomban, persze a nélkül, hogy mindent a jassznyelvre vittem volna vissza, magam is azt vallottam, hogy e szavak mind csoportnyelvi eredetűek (2 kk.). Ma is kétségtelennek tartom, hogy a különféle csoportnyelveknek — sportolók, diákok, katonák, azonos mesterségbeliek stb. külön szókészleteinek — fontos szerepük van a városi népnyelv szókincsének növelésében, úgy látom azonban, hogy a pesti nyelvjárás szavainak és kifejezéseinek jelentős része közvetlenül a pesti nép körében keletkezett vagy honosodott meg olymódon, hogy semilyen csoportnyelvbe való tartozását ki nem lehet mutatni. Mert ha a *foci* 'football', *laszti* 'labda' a sportnyelvből, *faszolni* 'kapni' a katonanyelvből, *tiszi* 'pap' sgy. a diáknyelvből, *rákapcsol* 'gyorsabban nekiindul, nagyobb erővel lát hozzá' sgy., *kár a benzinért* 'kár a fáradságért' sgy. esetleg a sofőrök nyelvéből származik, viszont az ilyen szavak vagy kifejezések, mint *gürcöl* 'keményen dolgozik', *gőzben van* 'nagy munkában van', *főzni vkit* 'udvarolni, rábeszélni' *fújni a kását* 'hortyogni', *hólyag* 'ostoba, ügyetlen', *gurítani* 'hazudni', *mellre színi* 'komolyan venni, elhinni', *lanyi* 'villanyos', *lityi* 'liter' *macska* 'leány'² és temérdek más nem sorozható semmilyen csoportnyelvbe, ezek a pesti népnyelv közös tulajdonai, részint ott keletkeztek, részint közvetlenül kerültek be oda, minden csoportnyelvi közvetítés nélkül.

Mind a tolvajnyelvből vagy egyéb csoportnyelvekből kiinduló, mind pedig emezek közbejötté nélkül a pesti népnyelvben megszállt szavak és kifejezések igen sok rokonvonást mutatnak a falusi népnyelvvel. Ez a rokonság sokszor az egyezésig, az azonosságig megy, s ez esetekben rendszeren a vidéki népnyelv a kiindulópont. Így a sok közül: *becsap* 'megcsal' Sz. ~ *becsap* 'rászed' Göcsej, Tolna megye, Drávamellék (MTsz.) | *megcsap* 'lop' Sz. ~ *megcsap* 'szerez' Mezőtúr (MTsz.). 'lop' Sopron m. (MNy. IX, 426) | *gürcöl* Sz. 'keményen dolgozik' ~ *gürcöl* 'nagyon erőlködik' Nagykunság, Szeged vidéke (MTsz.) | *nyehó* 'cipész' Sz. ~ *nyehó* 'csizmadia (gúnynév)' Győr, Érsekújvár (MTsz.), 'suszter- és a szabóinas (gúnynév)' Esztergom (MNy. XI, 187), *nyiho* 'csizmadiák gúnyneve' Vác (NyF. X, 67), *nyihó* 'ua.' Hont m. (MTsz.); | *marci* kenyér Sz. ~ *marci* 'ua.'

¹ Kétségtelenül téves ugyanis az a nézet, mely csak a tolvajlási műszavakat tekinti tolvajnyelvi szavaknak, vitathatatlan tudniillik, egyebek között a mi régi szavaink is tanúskodnak róla, hogy a tolvajnyelvben semleges, nem tolvajlásra vonatkozó fogalmakra is akadnak bőven szavak.

² A példák mind Sz.-ből, kivéve az sgy. jelzésűeket.

Győr vidéke, Székesfehérvár, Szeged, Heves megye, Szatmár megye (MTsz.) | *utolsó* 'alávaló, hitvány' sgy. ~ *utolsó* 'ua.' Ada vidéke (MNY. VI, 283) | *kibabrál* 'elbánik, ügyesen fölébe kerekedik' sgy. ~ *kibabrál* 'csunyán elbánik' Szalonta (MNY. XIII, 125) | *retyerutya* 'cók-mók' Sz. ~ *retye-rutya* 'lim-lom, cók-mók' Kecskemét, Abaúj megye (MTsz.), 'rokonság' Alföld, Tiszántúl, Palócság stb. (MTsz.; MNY. VI, 282, 431) | *gyertyázni* 'nézni, az utcán vigyázni, míg a többi betörő dolgozik' Sz. ~ *gyertyázzuk meg* 'vizsgáljuk meg' Debrecen (MNY. XI, 380) | *almaszedő* 'csavargó' sgy. ~ *almarázó* 'ua.' Kisküküllő megye (MTsz.) | *csárdás* 'pofon' Sz. ~ *csárdás* 'ua.' Ada vidéke (MNY. V, 430) | *dagadt* 'kövér' sgy. ~ *daga* 'pufók képű' Vas megye (MTsz.), | *ötön vette* 'lopta' Sz. ~ *ötön vette* 'ua.' Rimaszombat (MTsz.), Kemenes vidéke (Nyr. II, 129) | *rizsa* 'rizs' sgy. ~ *rizsa* 'ua.' Tiszamellék (MTsz.), Kemenesalja (MNY. XII, 186) | *kuki* 'cukor' Sz. ~ *kukar* 'ua.' (gyermeknyelv) Bihar megye (MNY. XI, 90), stb. stb. Nehéz megítélni a *lóg* 'henyél, lopja a napot; vhová megy stb.' szót; az kétségtelen, hogy a katonanyelv terjesztette el, eredetét egyesek a sportnyelvben, mások magában a katonanyelvben keresik (MNY. XII, 179; XV, 44), mindenesetre meglepő azonban, hogy a szó elég korán előfordul népnyelvi adatokban is 'henyél' jelentésben: *ne logj* (~ *lagj*) *ött* Kisküküllő megye (MNY. XI, 238) és *lóg* 'lézeng' Ada vidéke (MNY. VI, 188). Az előbbi adatban meglepő az ige rövid o-ja, az adatközlő azonban határozottan a *lóg* igével azonosítja.

Néha a pesti szó nem egyezik ugyan pontosan hangalakban vagy jelentésben a vidékivel, az összefüggés mégis kétségtelen. A *guba* Pesten 'pénzt' jelent, számos vidéken pedig 'egy korong alakúra vágott, előbb megsütött, aztán megfőtt tésztafajta'; a kettő között az összefüggés alaki hasonlóságon alapul (Erdődi, Szófejtések: A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára V, 33. 11); a *cafka* 'nő, feleség; a tolvaj kedvese', legrégebbi emlékünkből 'utcai nő' nem választható el a *cafri*, *cafra*, *cefet*, *cefre* stb. családjától (EtSz. I, 602); a *degesz* 'pénztárca, melyben sok pénz van' Sz. a népnyelvi *degesz* 'vastag, kövér' szóval függ össze, melyről számos adat tanúskodik (MTsz.; MNY. X, 282, 334; XIV, 161 stb.); a *gajmó* 'pipa' Sz. pedig az ország nagy részében használatos (Alföld, Palócság, Hegyalja, Kalotaszeg) *gajmó* 'kampó, kampós bot' (MTsz. I, 1012) tréfás névátvitele; stb.

Különösen a budapesti népnyelvben oly gyakori tréfás-gúnyos elnevezések emlékeztetnek a falu nyelvében szintén bőségesen előforduló csipkelődő, játékos hangulatú szavakra. Akárhányszor a pesti szónak itt is megvannak kétségtelen vidéki kapcsolatai, pl. *angyalbőr* 'katonaruha' Sz. ~ *angyalbőr* 'ua.' Kiskúnhalas (MTsz.) | *bükkfagatyás* 'paraszt' Sz. ~ *fagatyás* 'alacsony sorból való' Szalonta (MNY. XIII, 125), vö. *bükkfanadrág* 'kendervászónadrág' (MTsz.) | *koszvakaró* 'bor-

bély' Sz. ~ *koszvájó* 'ua.' Segesvár (MTsz.), Torda (NyF. XXXII, 52), *koszvájóu* 'ua.' Szamoshat (Szhsz.), *koszvakaró* 'fanyelű bicska' Tolna megye (MTsz.) | *kéményszámoló* 'tolvaj, aki a kéményben lévő húsneeműt lopja el' Sz. ~ *kéményszámoló*, *kéményleső* 'ua.; silány tolvaj, kapcabetyár', úgy látszik az Alföldről, Szeged vidékéről terjedt el (vö. V e t ő—J e n ő i. m. 25, 79) | szinte országszerte használatos a *koporsószőg* Sz. 'olcsó, erős cigaretta' | az *emeletes zsarú* 'lovas rendőr' Sz. ugyanazon a tréfás szemléleten alapul, mint az *emeletes veréb* 'gólya' Zala megye: Hottó, Hetény (MNy. XI, 186, 379) | épígy a *csikos ruha*, *zebra-ruha* 'verés' Sz. (*ruha* maga is 'verés' < cigány *ruhi*) és *facsikos* 'botütésektől csikos hátú' Szatmár megye, Avás, ha a MTsz. magyarázata helyes. Csak szerkezetileg azonos, de jelentésében már eltér a rosszmájú *csillagvizsgáló* 'bandzsa, kancsal' Sz. és az ártatlanabb *felhővizsgáló* 'dologtalan ember' Szeged (MTsz.). A pesti népnyelv ilyenyszerű kifejezéseinek nagy része persze nem mutatható ki a falusi népnyelvben, de szülőanyjuk ugyanaz a játékos évdődés, csipkelődő gúny, mint amihez emebben hozzászoktunk. Pl. a népnyelvben annyira elterjedt *dögönbögő* 'halott fölött éneklő diák' (MTsz.), 'kántor' típusába tartoznak a tréfás mesterség-elnevezések, mint *citrompofozó* 'utcaseprő' sgy., *csomótaszító* 'asztalos' Sz., vö. *csomótaszigáló* 'ua.' Győr (MTsz.), *lógépész* 'csaló kupec' Sz., *pléhsuszter* 'bádogos' Sz., *bőrfejú* 'tűzoltó' Sz. A pesti *bedöglött* 'elakadt, elromlott' sgy. legföljebb egy fokkal durvább a MTsz. *befagyott* 'nem sikerült neki' kifejezésénél, de ugyanaz a szemlélet van benne; ma már különben mind a kettő köznyelvnek tekinthető. A *becsomagolni* 'bajba keverni' Sz. viszont a szintén népi eredetű köznyelvi *bemártani*-ra emlékeztet. Érdekes, hogy a pesti népnyelvben ritka a ruhaneműek tréfás elnevezése, amire a falusi népnyelvben annyi példa van: *eben lógó*, *kutyán lötyögő* 'nagykendő' (MNy. XI, 379, 382), *gatyabáttyo* 'vászonadrág' (MTsz.), *bolhaszedő* 'lábfejig érő nadrág' (MTsz.) stb. stb. Ellenben az ilyen, a pesti néphumorra különösen jellemző, tréfás szófacsaráson alapuló kifejezések, mint *duma bankot adni* 'sokat és nagyokat hazudni' Sz. (vö. *duma* 'hazugság, lódítás', *adni a bankot* 'nagyolni, kérkedni'), *csavargyárban előmunkás* 'csavargó' (MNy. XIII, 60), *kuruc* 'utcai nő' Sz., *ruhát szakítani* 'verést kapni' (vö. *ruha* 'verés'), *sikítani* 'sikkasztani' sgy., *Szliácsra menni* 'vallani' Sz. (vö. *szliács* 'tanú', *szliácsol* 'vall', a német tolvajnyelvből magyarosítva) stb. stb. közeli rokonságban vannak a falusi népnyelvben gyakori ilyenfajta kifejezésekkel: *Jajharasztján van* 'dögrováson van' (NyF. XVI, 49), *Futakra mén a tej* 'kifut' (NyF. X, 48), *áziliomban van* 'elázott' (Nyr. II, 143), *eljöttek Derecskéről az iccaka* 'dér volt' (Nyr. XIV, 190), *Munkácson jár* 'dologban van', *Marján eszkábálták ütet* 'természetében van a marakodás' (Nyr. XXIX, 287) és sok más (vö. L a t z k ó G é z a,

A játszi szóképzés: NyF. XLIX, 33).¹ Ezekhez kapcsolhatók a pesti nyelv ilyen kérészeletű tréfás kifejezései, mint *járásbíró* 'munkanélküli, munka után járó' Sz. (aki bírja a járást), *bőrbajos* 'gyáva' (aki félti a bőrét), *aviatikus* 'munkanélküli' (aki a levegőből él) stb. Vannak természetesen a népies humornak olyan megnyilvánulásai, melyek csak a városi nyelvre jellemzők; de a város meg a falu népnyelve között megállapítható annyi azonos szín és rokonvonás mellett szükségszerű, hogy az elűtő életformák eltéréseket is teremtsenek. Ilyenekben azonban nem kell okvetlenül idegenszerűségeket látni.

A városi meg a falusi népnyelv szókincsének összefüggéseit e pár megfigyelés természetesen távolról sem meríti ki. Az azonban, azt hiszem, e rövidre fogott megjegyzésekből is kiderül, hogy a pesti népnyelv szókincsét számos kusza, de erős szál fűzi a vidék népnyelvéhez. Egyéb következtetések levonására (pl. melyik nyelvi területhez vagy területekhez csatlakozik Budapest népnyelve, milyen mértékben egységes vagy nem egységes ez a népnyelv stb.) még nem érkezett el az idő.

4. A pesti népnyelv *e-ző*, ami annál meglepőbb, mert Budapest távolabbi környéke (a közvetlen külvárosok Budapest nyelvéhez igazodnak) és azok a vidékek, ahonnan a beözönlés a legnagyobb — a Dunántúl és Tisza-Dunaköz — túlnyomólag nem *e-ző* nyelvjárásúak. A felületes szemlélő ugyan Pestet szinte vegyes, váltakozva *e-ző* meg *ē-ző* nyelvjárásúnak tarthatná, mert valóban igen sokszor lehet Pesten is különböző zárttsági fokú *ē*-ket hallani. Sok megvizsgált esetből

¹ Azt hiszem, ilyen tréfás szófacsarás emléket őrzi a *paksaméta* 'csomag' szó is (szótárazva Ballagi 1890.). Alig hiszem, hogy *B a r t a l* magyarázata, mely szerint a szó egy középlatin *paxamentum* 'fizetés' szóból származnék (A magyarországi latinság szótára, s. v. *paxamentum*), elfogadható lenne, ehhez ugyanis sem a hangalak, sem a jelentés nem vág. Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a fentebbiekhez hasonló, népies, tréfás szófacsarás eredménye, mely a németből kölcsönzött *pakéta* (vö. KirBesz. 1749. 86: *tsináld egy pakétába. (tsomóba.)*), *pakét* (L e s c h k a, Elenchus 157) szót a *paksaméta* 'táncfajta; bolondozás, tréfa, adoma, komédiázás' szóhoz idomította. A *paksaméta* 'csomag' szónak különben mindmáig megvan tréfás, nem komoly hangulata. A 'tánc' jelentésű említett szó *A p o r* Metamorphosisában fordul elő először *Baxaméta*, *Baxameta nóta* alakban, mint egy olaszos táncfajta neve (vö. ol. *passamezzo*, ném. *Passamett*), és *paskaméta*, *passamesa* (= *passaméta*?) alakváltozatai is ismeretesek (L e f f l e r Béla: MNy V, 127; EtSz.). Hogy ezeken kívül *paksaméta* alakváltozata is volt, sőt talán van, azt igazolják a MTsz. *paksaméta*, *paskaméta* 'adoma' Csallóköz, *paksamétáz* 'komédiáz' Győr adatai, valamint *paksaméta*, 'pletykás tereferé', *paksamétáz* 'tereferél' Komáromszentpéter (MNy VI, 430), melyeket sehogyan sem lehet a 'tánc' jelentésű régebbi adatoktól elválasztani, hiszen mind a hangalak, mind a jelentések összefüggése még csak magyarázatra sem szorul, bár sem az EtSz., sem L e f f l e r Béla nem vonják a szóhoz a népnyelvi adatokat.

merített tapasztalatom azonban, hogy ilyen *ĕ*-ket csak a vidékről, faluról beköltözött emberek első és legfőljebb második nemzedéke ejt. Akár a Tisza-Duna-közből, akár Dunántúlról betelepült paraszti származású család sarjadékai többnyire már maguk is, de az ő gyermekeik mindenesetre az *ĕ*-t *e*-vel váltják föl, persze közben egyéb nyelvjárási jellegzetességeiket is, amelyek a pesti nyelvjárással nincsenek összhangban, levetik. Ez a változás kétségtelenül a köznyelv hatásának tulajdonítandó. Bármennyire is fájlalható ugyanis a magyar nyelv hangzásbeli színessége és változatossága szempontjából, de alig tagadható, hogy a nyílt *e*-s ejtés vált köznyelvvé, legfőljebb a megszorítással, hogy a nem nagyon zárt *ĕ* használatát még nem érezzük a köznyelvi ejtésben különösnek vagy szokatlannak. Az általános norma azonban a nyílt *e*. Ezt érzik előkelőbbnek a kevésbé tudatos beszélők is. Megfigyeltem pl., hogy egy somogyi születésű, paraszti származású, ma középosztálybeli ember, ki egyébként társalgásban kifogástalanul, legfőljebb kissé kevésbé zártan ejti magával hozott *ĕ*-it, mikor nagyobb nyilvánosság előtt előadást tart, lépten-nyomon *e*-t ejt az *ĕ*-k helyett, emfaticusabb használatban pedig mindig. Vagy egy palóc vidékről, köznemesi birtokos családból származott hölgy, ki folyó beszédében szintén, nyelvi hagyományaihoz híven, megkülönböztette az *ĕ*-t az *e*-től, énekben szinte túlzottan nyílt *e*-kra váltotta az *ĕ*-ket. Sőt az is előfordul, hogy *ĕ*-ző nyelvterületen fekvő városban — Balassagyarmaton — született és nevelkedett művelt ember zárt *ĕ*-t egyáltalában nem ejt *s* nem is érzi, hol kellene ejtenie. Hasonló példát nem egyet lehetne felhozni, hiszen se szeri se száma azoknak a Pestre került vidékieknek, akiknek kiejtésében az évtizedes itt tartózkodás lassan letompította az *e* és *ĕ* közötti különbséget. Mindez arra mutat, hogy — jobbára ugyan öntudatlanul —, de a magyarság túlnyomó része az *e*-zést érzi választékosabbnak, irodalmibbnak, köznyelviibbnak. A Pestre-kerülés a legszerényebb és legigénytelenebb falusiban is többé-kevésbé tudatosan a társadalmi emelkedés vágyát szítja föl. E vágy még inkább növekedik gyermekeiben, s külső jele nyelvben a szülőktől képviselt falusítól való elszakadás, az urasabbnak, magasabbrendűnek velt nyelvhez való közeledés. Ennek tulajdonítható, hogy a különféle vidékekről Pestre kerülő *ĕ*-féle hangok rövidesen *e*-vé színtelenednek.¹

Ennek az *ĕ* > *e* változásnak a módját megfigyelni nagyon nehéz. A második nemzedékben gyakran egyszerűen csere történik: az otthon megtanult *ĕ*-t a gyerek az iskolában, később

¹ E dolgozat készen volt, mikor megjelent Kovalovszky Miklósnak „A budapesti nyelv“ című cikke egy napilapban (Magyar Nemzet, 1943. febr. 28. 8). Kovalovszky ugyanezt a megfigyelést teszi, az *e*-re vonatkozólag: „Pesten... jóformán ismeretlen a közép, zárt *ĕ* (embérség), kiszorította a túlságosan nyílt *e* hang.“

a műhelyben, gyárban a környezet hatására *e*-vel helyettesíti. Megfigyeléseim szerint azonban gyakoribb a másik mód, az *ē* lassú, észrevétlen nyiltabbá válása, közeledés az *e* artikulációjához. Pestre költözött dunántúliak nyelvében 15—20 év múlva az *ē* és az *e* közötti különbség igen csekélyre csökkent, gyermekeikében még elmosódottabb. Nem tapasztaltam egyetlen esetben sem azt, amit Bihar megyében, az *ē* nyelvhatár tájékán a nyelvatlasz-próbagyűjtésnek során ismételtlen megfigyelt Bakó Elemér, hogy t. i. olyan községekben, melyekben a szomszédos *e*-ző nyelvjárás hatása alatt az *ē*-zés pusztulásra van ítélve, a nyelvérzék megzavarodott és következetlenné, tétovázóvá lett: pl. *szēdek* helyett hol *szēdek*-et, hol *szedēk*-et ejtenek. Ilyen jelenséget Budapesten eddig nem észleltem, azt azonban ismételtlen megfigyeltem, hogy már *e*-ző emberek egyes szavakban a megfelelő helyen kivételesen kissé zártabban ejtik ezt a hangot, a különbség azonban ekkor is igen csekély, és az ilyen zártabb ejtés csak néhány szóra korlátozódik, tehát pl. *ēgy ember*. Sajnos, ez észlelések nem tervszerű kutatások eredményei, úgyhogy pl. ez utóbbi jelenséget nem tudnám személyekhez kötni, hiszen csak villamoson, utcán találomra tett megfigyelésekre támaszkodhatom, márpedig ebben a kérdésben pontos fonétikai, kísérleti vizsgálódások volnának szükségesek. Mégis azt hiszem, ha valaki rászánja magát egyszer Budapest népnyelvének széleskörű, alapos tanulmányozására, eredményei igazolni fogják ezt az igénytelen megfigyelést is.

*

5. A pesti népnyelv igen kedveli a játszi képzést, ez egyik legszembeütőbb tulajdona. A használatos képzésmódoknak a jassznyelvben magában lehet fontos szerepük a felismerhetlenné torzítás, a titkossá tevés, a pesti népnyelvben azonban az a hivatásuk, hogy pajkos, mókás ízt adnak a szavaknak, akárcsak a falusi népnyelvben. Legföljebb a pesti szavak hangulatában több a fanyarság, a csúfondáros vállveregetés, a lebecsülés. A leghasználatosabb képzők, az *-i* (*lityi*, 'liter'), *-si* (*pipsi* 'pipa'), *-csi* (*javcsi* 'javítóintézet'), *-ó* (*ligó* 'Városliget'), *-ncs* (*durrancs* 'rendőr'), *-ács* (*szurkács* 'nyakkendőtű')¹ stb. stb. mind a magyar népnyelvben szokásos játszi képző (vö. Latzkó Géza, *Játszi szóképzés*: NyF. XLIX és Melich, *Keresztneveink*: MNyTK. XV). Ha egyik-másik képzőbokor nincs is kimutatva (pl. *-uc*: *fid-uc* 'csapodár', vö. *fidis* 'ua.') a népnyelvben, alapelemei ismert magyar kicsinyítő vagy becéző képzők (*-u*: *apu*, *anyu*, *Pistú* stb., *-c*: *gömböc*, *gomboc*, *Marci*, *Geci* stb.). Előfordul ugyan futó divatként, hogy egy-egy idegen szóvég kezd szerepelni játszi képzőként (pl. *rebicsek* 'revolver', *libáli* 'leány', *sapek* 'sapka'), ezek

¹ Sz.-ból.

azonban rendszeren rövid ideig élnek és aztán nyomtalanul eltűnnek. Hasonló jelenség különben a falusi népnyelvben sem ismeretlen (L a t z k ó i. m. 42 kk., de az itt közölt példáknak csak egy része népnyelvi, s néhány azonosítás téves). A személynevekből lett tréfás hangulatú közszavak szintén egyaránt gyakoriak a városi meg a falusi népnyelvben (vö. S z e n d r e y Z s i g m o n d, Személynevek mint köznevek: MNy. XXXII, 248).

E játssi képzőkről részletesebben írtam a jassznyelv torzító-képzőivel kapcsolatban (A „pesti nyelv“ 30), nem akarom most ismételni az ott elmondottakat, csak néhány ponton helyesbíteni és kiegészíteni. Említett dolgozatomban két ilyen képzőt az *-esz-t* és az *-aj-t* idegen eredetűnek mondtam. Az *-esz* (*-ész*)-ről kimutatta J u h á s z J e n ő (MNy. XXVIII, 221), hogy a népnyelvben gyakori játssi képző, s példáinak hangulata sem áll útjában annak, hogy ezt a képzőt a pesti *-esz-szel* azonosítsuk. Bárhogyan magyarázzuk is e képző eredetét, népi voltát kétségbe nem lehet vonni. Legföljebb azt lehet megengedni J u h á s z szal, hogy a cigány *-esz* szóvég, mely a magyar fül számára komikus hangulatú, hozzájárult a képző tréfás melléköngéjének kialakításához, valamint hogy a pesti népnyelvben való terjedését elősegíthette a jassznyelv jiddisch elemeiben gyakori *-esz* szóvég.

Az *-aj* képzőt a német *-ei*-ből magyaráztam (i. h. 31); ma ezt valószínűtlennek tartom. Ilyen képzős német szavak sem a pesti népnyelvben, sem a jassznyelvben nem valami gyakoriak,¹ azonfelül az *-aj* a pesti népnyelvben tisztán játssi képzőként (a jassznyelvben torzító képzőként) jelentkezik, ami sehogyan sem vág a némethez. A *dukaj* 'dohány' Sz., *kecsaj* 'szabó' Sz., *blicaj* 'kerékpár' sgy. *-aj* képzője, úgy látszik, nrefás szócsavarásból keletkezett, a játékos kedv ugyanis a szó valamelyik elemét, rendszerint a végét (néha az elejét is) minvíg jobban és jobban elfacsarja, eltorzítja. A magyar népdelvben különben ugyancsak vannak nyomai egy *-j* (*-aj*, *-ej*) játssi képzőnek (L a t z k ó i. m. 9).

*

6. A pesti népnyelv igeragozásának jellemző vonása, hogy a *tanítja*, *tanítjuk*, *tanítjátok*, *tanítják*, *akasztja*, *akasztjuk*, *akasztjátok*, *akasztják*, *mutatja*, *mutatjuk*, *mutatjátok*, *mutatják* stb. típusú igealakok helyett a megfelelő felszólító módú alakokat: *tanítcsa* stb., *akassza* stb., *mutassa* stb. használja. Ezek az alakok ugyan nem általánosak, és mellettük a köznyelvi *mutatja* stb. is használatos, de mindenesetre az előbbieket el-

¹ A pesti népnyelvben aránylag gyakoribb *-erei* képzős német szavakban az *-ei*-nek *-áj* (vagy *-ej*) és nem *-aj* felel meg: pl. *zengeráj*, *puceáj* stb.

terjedtebbek. Hallottam ilyen igealakokat olyan fiatalemberektől is, kiknek szülei költöztek be Pestre, és pedig olyan vidékről, ahol az ilyen *taníccsa*, stb. típusú jelentő mód, jelenidejű formák ismeretlenek. Ez is bizonyítja, hogy ezek az alakok a pesti népnyelv sajátjai, s a környezet nyelvéből hatolnak be olyanok beszédébe, akik hazulról a hagyományos formákat hozták magukkal. Sőt arra is van példa, hogy ilyen alak pesti környezetben élő neves írónak a tolla alól is kicsúszik, pl. K a s s á k L a j o s írja le a következő mondatot: *Úgy fogyassza a nőket, mint valami vérengző fenevad a koncot...* (Magyar Nemzet, 1943. jan. 16. 9).

Persze téves volna úgy felfogni a dolgot, hogy ez a jelenség a pesti nyelvromlás eredménye. Ilyen alakok ugyanis el vannak terjedve az ország nagy részének népnyelvében. Horger szerint (A magyar igeragozás története 137 kk.) éppen csak a nyelvterület északi peremén és északnyugati Dunántúl ismeretlenek. Sajnos, nyelvatlasz híján nem tudjuk megállapítani ez alakok pontos elterjedését, a többi használatos (*taníttya*, *tanítti*) típushoz való arányát. Az azonban kétségtelen, hogy a pesti népnyelv itt is együtt fejlődik a vidékivel.

*

Látjuk tehát, hogy a pesti népnyelvet szókészletében, játszi képzésében, igeragozásában nem egy kapocs köti a vidéki népnyelvhez. Persze ennek az összefüggésnek mértékét, módosításait csak akkor lehet majd föltárni, ha előbb a pesti népnyelv megtalálja a maga hivatott gyűjtőit, tanulmányozóit, kik egész figyelmüket ennek a kérdésnek szentelik. Ha majd előttünk áll a pesti népnyelv megbízható és rendezett anyaga, s a nyelvjárásokról való ismereteink is alaposabbak és szélesebbkörűek lesznek, akkor eljön az ideje, hogy a pesti népnyelv multjához s jelenéhez fűződő tudományos kérdések elfoglalják a magyar nyelvtudományban az őket megillető helyet.

Debrecen.

Bárczi Géza.